

O KOMPLEKSNOSTI V GEOGRAFIJI IN IZVEN NJE

Darko Radinja*

Geografi radi naglašamo, da je kompleksno obravnavanje snovi osnovna značilnost naše stroke. To ponavljamo kot očitno resnico, ki je ni treba posebej dokazovati. Tudi naša, slovenska geografija kaže, da vključujemo v ta aksiom različna pojmovanja in da stvari niso vselej tako jasne, da o njih ne bi bilo treba razpravljati. Nasprotno! Za stroko, ki naj sproti razmišlja o vsebini, nalogah in tudi mejah ter posebnostih geografske znanosti nasploh in v naših razmerah še posebej in ki hkrati spremlja dosežke drugih strok, na katere se naslanja in jih povezuje, je to več kot potrebno.

Naslednje misli naj prispevajo k razčiščevanju nekaterih načelnih vprašanj geografske znanosti, kakor se v tem času kažejo na slovenskih tleh, pa nemara tudi drugod.

Že trditev, ki se pogosto ponavlja med nami, da je namreč samo geografija splošna in kompleksna, druge stroke pa posebne in enostranske, je močno pomanjkljiva in zastarela, kajti kompleksnost ni nič drugega kakor način gledanja in obravnavanja stvari. Ta vidik pa je osvojila znanost kot celota, vsekakor pa marksistična. Kolikor se od tega oddaljuje, je to prej ustvarjalna nemoč kakor kaj drugega, kar naj bi bilo nazorsko zasnovano. To, da se stvari obravnavajo v njihovih medsebojnih odnosih in protislovjih, torej vsestransko in celovito, je seveda sestavni del dialektike, marksistične pa še posebej. Potemtakem naj bi bila kompleksnost splošna metoda, ki je skupna različnim strokam. Zato očitno ne moremo govoriti o posebnih vrstah kompleksnosti, ki bi se med seboj bistveno razlikovale in bile značilne za posamezne stroke in geografijo še posebej? — Težišče tega vprašanja je nemara drugje, v razmerju med splošnim in posebnim. To posebno pa se začne znotraj vsake stroke, in sicer v razmerju med predmetom in njegovo obravnavo (kompleksno ali nekompleksno) ter pri vsakem raziskovalcu posebej.

Iz nekaterih naših geografskih del se da razbrati, da naj bi bilo geografsko tisto, kar je kompleksno, in kompleksno tisto, kar obravnava stvari z različnih zornih kotov in takorekoč ne glede na vrsto pojavov. Izbor teh stvari in njihova širina pa se pojmuje zelo različno: lahko se

* dr., izredni univ. profesor, PZE za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU.

nanašata zgolj na družbeno in zgolj na naravno osvetlitev ali samo na del te osvetlitve; važno naj bi bilo le to, da gre za prostorsko razvrstitev pojavov, pri čemer je njihov izbor zelo širok. Po teh naziranjih naj bi bil prostorski vidik druga značilnost naše stroke. Vendar tudi ta ni več pristno geografski, kar nam dokazuje vrsta družbenih in še bolj naravoslovnih strok, da ne govorimo o prostorskih vedah.

Vprašamo se, v čem se gornja kompleksnost bistveno razlikuje od kompleksnosti drugih strok, pa naj vzamemo katerikoli pojav oziroma — kar postaja vse bolj moderno — ta ali oni problem. V čem naj bi se npr. bistveno razlikovala kompleksnost geografskega ali pedološkega obravnavanja današnje problematike prsti, geografskega ali hidrološkega »problemskega« obravnavanja voda, geografskega ali demografskega obravnavanja prebivalstva, delovne sile ipd., pa čeprav bi pri gornjih izrazih uporabljali namesto geografski izraze pedogeografski, hidrogeografski ali demogeografski.

Geografija se perečih življenjskih vprašanj loteva ponekod drugače in govore npr. o ekonomski klimatologiji, o ekonomski hidrogeografiji, o ekonomski erozionostiki ipd. Gre torej za načrtno in neposredno vnašanje ekonomskih (družbenih) problemov v fizično geografijo, kar naj bi bila poudarjena funkcijska fizična geografija. Nedvomno gre pri tem za realne in močne integracijske težnje, ki jih terja življenje samo.

Iz drugih geografskih študij je razvidno pojmovanje, da geografska kompleksnost tiči pravzaprav v obravnavi razmerja med naravo in družbo. Potemtakem ne bi zadoščala zgolj obravnava znotraj družbene sfere ali znotraj naravne (prirodne), čeprav bi bila večstranska, temveč le obravnava medsebojnega učinkovanja, ali drugače rečeno, vzročna in funkcijska vloga celotnega pokrajinskega kompleksa. Taka kompleksnost — tako je namreč razbrati — naj bi bila torej geografska. Lahko bi rekli, da gre za kompleksnost višje stopnje.

Iz tega naziranja so bržkone zrasle težnje, da je po tej poti geografijo mogoče posodobiti, družbeno aktualizirati in uspešno uresničevati, češ da so le tovrstni obravnavi geografske problematike geografi tudi kos, posebno če se usmerijo na posamezne vrste teh problemov. Pri tem pa naj bi bila družbeno angažirana geografija tista, ki je problemska. Poleg raziskovalnega področja naj bi ta smer zajela tudi pedagoško stran geografije, torej njeno vzgojno-izobraževalno funkcijo na različnih stopnjah šole, od visoke do osnovne. Ta, tako imenovana problemska geografija naj bi torej zamenjala dosedanje geografijo, zlasti regionalno, ki naj bi bila zastareli ostanek klasične geografije prejšnjega stoletja.* Ni treba posebej poudarjati, da pomenijo te težnje odkrito odpravo regionalne geografije,

* Pri tem ni niti jasno, za kakšne vrste problemov gre, relativne ali absolutne. Problemi v šoli so nekaj drugega kakor izven nje, v družbi spet nekaj drugega kakor v naravi ali v razmerju med njima. V naravi pravzaprav problemov ni. Tam pojavi so, kakršni so; prilastki zanje (dobri, slabi, enostavni, zapleteni, problemski ipd.) so stvar človekovega vrednotenja, ki pa je vselej relativno. Absolutnega vrednotenja ni! Govoriti o absolutnem in relativnem vrednotenju geografskih pojavov je nesmiselno. Žal so ti izrazi zašli celo v geografske učne programe, podobno kakor empirična vaja, teoretska vaja ipd.

čeprav je ravno regionalni vidik za geografijo najbolj poseben, najbolj svojevrstna pa je tudi kompleksnost take geografije. Na kratko: zamenjali naj bi posebnost (predmeta in metode) za nekaj splošnega in s tem nehote odprli vprašanje geografije v sistemu znanosti in interdisciplinarnosti še posebej. Prihaja torej do usodne zamenjave med kompleksnostjo posameznih geografskih pojavov in kompleksnostjo, kakršna je v regionalni geografiji. Le slednja je tudi resnično specifična, ker združuje dvojni vidik, medsebojni odnos družbe in narave in regionalnost teh odnosov. To bi bila regionalna kompleksnost.

V geografiji gre potemtakem za več oblik kompleksnosti: za enostavno ali delno kompleksnost (to je obravnava posameznih pojavov z več strani), za bipolarno kompleksnost (obrnava (pokrajinskih) pojavov v luči narava—družba) in za regionalnogeografsko kompleksnost (obrnava vzročne in funkcionalne celokupnosti geografskih pojavov po pokrajinskih enotah, pri čemer so v ospredju pokrajinske posledice odnosov med naravo in družbo). Medtem ko slednje kompleksnosti pri drugih vedah ne srečujemo, pa srečamo prvi dve. Ta razčlenitev kompleksnosti je morda malce pretirana, a v bistvu tudi za naše razmere točna.

Teh spoznanj ne more razvrednotiti niti pojavljanje novih ali preoblikovanih delov geografije. Poleg geomorfologije kopna nastaja npr. geomorfologija morskega dna, poleg stare matematične (astronomske) geografije se oblikuje nova matematična geografija s povsem drugimi nalogami (sestavljanje modelov razvoja geografskih kompleksov ipd.), nadalje inženirska geografija, prognostična geografija itd. Nove smeri in nove veje drobijo geografijo le na prvi pogled, največkrat pa pomenijo njeno svojevrstno integracijo, saj je zanje značilna poleg poglobljene analize ravno sinteza. To velja tudi za geografsko prognoziranje, ki na videz bistveno odmiha sedanje težišče geografije in so ga v Sovjetski zvezi začeli šteti celo za osnovno nalogo geografije. Dejansko gre pri tem za prognoziranje tistega, kar geografija proučuje v sedanjem pokrajinskem razvoju. Prognoziranje bodočega razvoja pa se mora seveda opirati na temeljito poznavanje dosedanjega in tudi preteklega pokrajinskega razvoja. To pa terja tudi dosledno uporabo kompleksnosti, a ne samo prostorske, temveč tudi razvojne (zgodovinske), torej obeh bistvenih metod regionalno-geografske kompleksnosti.

Podobno velja za inženirsko in »kozmično« geografijo, ki ju je sprožila znanstveno-tehnična revolucija. Opazovanje in fotografiranje zemlje iz satelitov in vesoljskih ladij pomeni seveda planetarni pogled na zemljo in njene dele, kar sili k novim pogledom in k široki sintezi narava—prebivalstvo—gospodarstvo—znanost, torej tudi k integraciji geografije. Zato se kažejo nove ali preoblikovane veje geografije tudi kot nova integracijska področja. Tudi varstvo okolja je sprožilo, ne samo v geografiji, temveč tudi izven nje, svojevrstno integracijo misli, pogledov in dejanj. Vse to seveda stopnjuje pomen regionalnogeografske kompleksnosti in s tem tudi regionalne geografije.

Zavedati se moramo, da delitev geografske znanosti na občo in regionalno, na fizično in družbeno, nikakor ni sama sebi namen, temveč je preizkušena pot, ki naj služi regionalni geografiji kot pglavitnemu geo-

grafskega smotru. Če izgubimo cilj, tudi pot ni več potrebna! Občegeografske obravnave so potemtakem pravzaprav prispevki za regionalno geografijo. Če pa jo skušamo nadomestiti s problemsko, sprožimo vrsto temeljnih vprašanj o bitju in žitju geografske znanosti in tudi o njeni izobraževalni vlogi, česar pa si tudi pobudniki teh idej bržkone ne žele.

Problemska geografija ima nedvomno določen pomen in si utegne pridobiti v geografiji tudi ustrezno mesto, ne more pa zamenjati regionalne geografije. V tem je razložek. Prav tako enostavna ali bipolarna kompleksnost ne more zamenjati regionalnogeografske. Problemska geografija se ponekod v svetu sicer pojavlja, posebno nazorno pri geografskem pouku; spomnimo se npr. Seydlitzove zbirke geografskih učbenikov, ki so v zadnjih letih izšli v Zahodni Nemčiji. Tam regionalno geografijo dopolnjujejo (ne nadomeščajo!) obravnave aktualnih geografskih vprašanj, ki tarejo sodobni svet in posamezne dežele, skratka »geografsko okolje«. To je nekaj podobnega, kakor je bila v naši šolski geografiji poglavje Svet kot celota, ali pa geografski problemi, kakor jih vključuje že visokošolski študijski program geografije filozofske fakultete iz 1971. leta (hidrogeografija, demogeografija). Problemsko geografijo pa poznamo tudi iz predvojne dobe, ko so v seminarju prof. Melika obravnavali pereča družbenografska vprašanja tedanje dobe (npr. viničarstvo), toda vselej poleg regionalne geografije in ne namesto nje.

Marsikje po svetu je opaziti težnje, da bi preostro mejo med občo in regionalno geografijo zabrisali in v občo geografijo vključili več regionalnega vidika in obratno. A to je predvsem stvar geografske metodike, upošteva vselej, da ima vsaka didaktika dobre in slabe strani. Nikakor pa ne gre pri tem za strukturo geografske znanosti, kajti metodika in didaktika nista tisti, ki odločata o vsebini znanstvene panoge, temveč vsebina narekuje načine in oblike njenega posredovanja, prilagojene starostni stopnji učenca in splošnim družbenim potrebam. Slednjemu pa mora prislужniti že znanost sama, npr. z usmerjenostjo, ustreznim izborom raziskav ipd.

Posebej kaže naglasiti, kako je problemska obravnava pojavov najzahtevnejša vrsta spoznavanja. Pri njej tudi ne moremo preskočiti drugih spoznavnih stopenj (razčlenjevanja, razvrščanja, opisa, sinteze ipd.) in ubrati bližnjice. Pri pouku pa ne kaže pretiravati z odprtimi vprašanji, saj svet vendarle ni zgolj skupek problemov. Tak način podajanja geografske podobe sveta bi bila tudi pretirana psihološka obremenitev za mladega človeka.

Tudi trditev, da predmet geografije ni samo materialno okolje, pomeni poskus, da že tako in tako široko področje geografije še razširimo, in to enostransko v družboslovno smer. Objektivno gre pri tem za naziranje o čedalje manjši človekovi odvisnosti od narave in za prepričanje, da so v ospredju geografskega zanimanja družbeni procesi. Gre torej za naziranje o tem, da je geografija izrazito antropocentrična in zato družbena veda. Življenje taka naziranja sproti zavrača, danes še posebno s celotno ekološko problematiko sodobnega sveta in vsake pokrajine posebej. V bistvu gre pri takih in podobnih naziranjih pravzaprav za *geografski ilu-*

zionizem, ki skriva v sebi miselna izhodišča o čedalje manjši odvisnosti človeške družbe do narave.

Poskusi posodobljanja geografije z negeografskimi metodami in z razširjanjem ter poseganjem geografije drugam, s pretiravanjem pomena stičnih področij (ko je vendar celotna geografija tako stičišče) ter z nekritičnim prevzemanjem neustrezne terminologije, vse to skriva v sebi močne poteze špekulacije in pomeni pravzaprav *geografsko mimikrijo*, ki se skuša vgnezditi tako na raziskovalnem kakor tudi na pedagoškem področju, a pomeni prej krizo geografov kakor geografije. V terminologiji je med temi izrazi tudi pretirana in enostranska raba za geografijo preohlapnih pojmov prostor, okolje, ekologija ipd.

Od drugod so spodbudna prizadevanja, ki skušajo dati regionalni geografiji poglobljeno vsebino in ne govore le o pokrajini kot sintezi klasičnih pokrajinskih elementov, temveč tudi o pokrajinski ekologiji, sinergotopu, geotopu ipd. V tej smeri naj bi šla tudi naša prizadevanja. Med raziskovalno in pedagoško geografijo pa tako in tako ne bi smelo biti razkoraka.

Bibliografija — Bibliography

Braun G., 1972, Komplexes Faktorensystem räumlicher und zeitlicher Bewegungen, Würzburger geographische Arbeiten, 37, Würzburg.

Böhm D., 1972, Psychologische und soziologische Faktoren und ihre Auswirkungen auf Physiognomie und Struktur des Raumes, Räumliche und zeitliche Bewegungen, 37, Würzburg.

Gams I., 1974, O konceptu geografije za 2. in 3. razred gimnazije, Geografski obzornik, XXI, štev. 2-3, Ljubljana.

Gams I., 1975, Problemi geografskega raziskovanja ekotopov in pokrajinske ekologije v Sloveniji, Geografski vestnik, XLVII, Ljubljana.

Grotelüschen W.-Schüttler, 1973, Dreimal um die Erde, Berlin.

Ilešič S., 1971, Težnje h kompleksnosti na jubilejnem kongresu sovjetskih geografov v Leningradu, Geogr. vest. XLIII, Ljubljana.

Ilešič S., 1973, Za regionalno kompleksnost v geografski teoriji in praksi, Geogr. vestnik XLI, Ljubljana.

Ilešič S., 1974, Načelna razglabljanja o geografiji v socialistični Evropi, Geogr. vestnik, XLVI, Ljubljana.

Ilešič S., 1974, Geografija na razpotjih, Geogr. vestnik, XLVI, Ljubljana.

Ilešič S., 1974, Na rob razpravljanja o marksističnem izobraževanju pri pouku geografije in o novem učnem načrtu geografije za gimnazije, Geogr. vestnik, XXI, štev. 4, Ljubljana.

Ilešič S., 1975, Pomen kompleksnega regionalnega aspekta v sodobni geografiji na primeru alpskih predelov Slovenije, Geogr. obzornik XXII, štev. 3-4, Ljubljana.

Ilešič S., 1975, Diskusione primedbe na tematiko životna sredina i čovek. V publikaciji: Životna sredina i čovek, Srpsko geografsko društvo, knj. 39, Beograd.

Klemenčič V., 1976, O položaju slovenske geografije, Geografski vestnik, XLVIII, Ljubljana.

Kravčenko V. M., 1971, Mesto prognozirovanija v sisteme geografičeskikh nauk, Vestnik moskovskogo universiteta, Geografija, 5, Moskva.

Medved J., 1974, O marksističnem izobraževanju pri pouku geografije, Geogr. obzornik, XXI, štev. 2-3, Ljubljana.

Medved J., 1975, Problemski pouk in transferna spoznanja v geografiji, Geogr. obzornik XXII, štev. 3-4, Ljubljana.

Medved J., 1975, Sodobna koncepcija didaktike in metodike geografije, Geogr. obzornik, XII, štev. 3-4, Ljubljana.

Medved J., 1976, Načelo celostnosti ali kompleksnosti pri pouku geografije, Geogr. obzornik, XXIII, štev. 3-4, Ljubljana.

Mensching S., 1972, Länderkunde-Regionalgeographie, Raumliche und zeitliche Bewegungen, 37, Würzburg.

Sauškin J. G., 1974, Geografija v perspektive, Vestnik moskovskega univerzitet, 2, Moskva.

Stäblein G., 1972, Modelbildung als Verfahren zur komplexen Raumerfassung, Räumliche und zeitliche Bewegungen, Methodische und regionale Beiträge zur Erfassung komplexer Räume, Würzburger geographische Arbeiten, 37, Würzburg.

Vrišer I., 1975, Nove meje geografije, Geogr. vestnik, XLVII, Ljubljana.

Zgonik M., 1960, Metodika geografskega pouka, Ljubljana.

Zgonik M., 1974, Za bolj operativno didaktično literaturo ter močnejši regionalnogeografski aspekt v geografski učni praksi, Geogr. obzornik, XXI, štev. 4.

— 1971, Program za študij geografije na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, Ljubljana.

— Seydlitz (zbirka geografskih učbenikov), Würzburg.

ON COMPLEXITY IN AND OUT OF GEOGRAPHY

Darko Radinja

(Summary)

Some questions on principles concerning geography are raised that have emerged recently come to the forefront in discussions among geographers in Slovenia.

The assertion that complexity (comprehensiveness) and the spatial aspect are characteristic of geography is outdated and backing. Other "spatial" sciences should be remembered and, second, complex approach as an aspect and method is also adopted by other branches of knowledge. Several kind of complexity, however, should be considered; simpler complexities in dealing with particular phenomena, bi-polar complexities in nature-society relations in landscape phenomena, regional geographical complexity, where the aspect encompasses the consideration of the totality of geographical phenomena on the society-nature relationship in a regional framework. While other complexities are examined by other sciences, the latter is specific only for geography and should not be neglected by geographers. Neither should problem oriented "topical", ecological or any other orientation be substituted for regional geography. Such orientation are a considerable contributions to regional geography but cannot take its place. The statement that the subject of geography extends beyond the material (natural or man-made) environment is considered erroneous because it would mean in practice very vague limits to the geographical science. Also, the emphasis on the social geography is, in the author's opinion, misleading since it implicitly assumes a lesser dependance of man on nature, which is denied by the entire contemporary ecological situation in the world and in each particular region. Such standpoints may, in fact, be described as "geographical illusionism".

Other attempts at a more modern geography are also considered as of dubious values; such as the introduction of methods developed in other sciences; the expansion and intervention of geography in other research fields; the over-emphasis on the importance of contact-fields and the uncritical adoption of unsuitable terminology (space, environment, ecology etc.). Such attempts are considered to be too speculative and reveal a certain "geographical mimicry".

The prospective in geography is not, in the author's opinion, in substituting "problem oriented", "ecological" etc. geography for regional geography but rather in the improvement of the methods and in the contents of the regional geography.